

Atatürk ve Kürtler

Ataturk and Kurds

Andrew James MANGO ¹

Çeviren: Hilal BIÇAK

Özet

Makalenin yazarı Andrew James MANGO, İngiliz-Rus kökenli olup, 1926'da İstanbul'da doğdu. Uzun yıllar boyunca Londra Üniversitesinde çalışmalarını sürdüren Mango, 1999 yılında Türk okuru tarafından yakından tanınmasını sağlayan "Atatürk- Modern Türkiye'nin Kurucusu" kitabını çıkardı. Mango daha önce, BBC'nin Türkçe yayınlar bölümünde yöneticilik ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde basın danışmanlığı yaptı. 1986 yılında emekliye ayrıldıktan sonra bütün çalışmalarını Türkiye ile ilgili konularda araştırmalara ayırdı. Sık sık Türkiye'yi ziyaret eden Mango, geçtiğimiz günlerde (6 Temmuz 2014) hayatını kaybetti. 1999 yılında Middle Eastern Studies adlı İngilizce derginin 35. sayısında yayımladığı "Atatürk ve Kürtler" başlıklı bu makalesinde, Mustafa Kemal'in Bağımsızlık Savaşı yıllarında Türkiye'nin Müslüman nüfusunun çok-etnikli niteliğine bakış açısını ve yaşanan gelişmeleri ayrıntılı şekilde incelemiştir. Ona göre Mustafa Kemal, Bağımsızlık Savaşı yıllarında Türkiye'nin Müslüman nüfusunun çok- etnikli niteliğini kabul ederken, aralarındaki kardeşliği de vurgulamıştır. Ayrıca yerel yönetimlerde etnik özelliklerin gözetileceğinin vaat edilmesine rağmen, 1923'ten sonra bu fikrin Türk siyasi gündeminin dışında bırakıldığından bahsedilmiştir. Bunun nedeni modern ulus devleti kurma gerekliliğinin ön plana çıkmasıdır. Bunun dışında makalede değinilen diğer önemli husus, Haziran 1934'te kabul edilen İskan Kanunu'dur. Britonların, Oksitanların, Savoyardların, Flemenklerin Fransız kültürü içinde temsil edildiği Fransa örnek alınarak kabul edilen bu kanun ile, Türkiye yurttaşlarının hepsinin Türk kültürü içinde temsili uygun görülmüştür. Yine ayrıca bu hususta Tanzimat dönemi "hürriyet şairi" Namık Kemal'in yazdıklarından da örnekler sunulmuştur. Mango makalesinin bitiminde ise, bugün Güneş Dil Teorisi gibi Türk Tarih Tezi'nin de terkedildiğinden ve Türkiye halkının etnik kökenlerinin açıkça tartışıldığından söz etmiştir. Ona göre, "mozaik" sözcüğü, ülkenin etnik yapısını açıklamakta kullanılan bir klişe haline gelmiştir. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'in Bağımsızlık Savaşı sırasındaki söylemlerine ve fikirlerine geri dönülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Kürtleri, çok-etnikli, aşiret, öz-yönetim, bağımsızlık

¹ Andrew Mango, "Atatürk and the Kurds," Middle Eastern Studies, Vol. 35, No. 4, (1999)

Abstract

The author of the article, Andrew James Alexander Mango, origin of a British-Russian, was born in Istanbul in 1926. Continuing his studies at the University of London for many years, Mango released his book "Ataturk- The Biography of the Founder of Modern Turkey" in 1999, which provided him to be recognized closely by Turkish readers. Mango was previously an executive at the BBC's Turkish section of publications and a press adviser in the British Embassy in Ankara. After being retired in 1986, he devoted all his studies to research on issues related to Turkey. Mango, who frequently visited Turkey, recently died (July 6, 2014). In his this article named "Ataturk and Kurds", which was published in the 35th issue of the English magazine named Middle Eastern Studies, he examined Mustafa Kemal's perspective on Turkey's multi-ethnic nature of the Muslim population during the War of Independence and the developments experienced, in detail. According to him, while recognizing the multi-ethnic nature of Turkey's Muslim population during the War of Independence, Mustafa Kemal also emphasized the brotherhood between them. In addition to this, although ethnic characteristics in local governments were promised to be protected, it was mentioned that the idea was dropped out of Turkish political agenda after 1923. This was because of necessity to create a modern nation state to come into prominence. Apart from that, another important issue addressed in the article was the Law of Settlement which was adopted in June 1934. With this law, modelled from France, where Bretons, Occitanians, Savoyards, Flemings, etc. had all been represented in French culture, presentation of all Turkey's citizens in Turkish culture was deemed suitable. Still further, in this respect, examples were also presented in the writings of Tanzimat reforms era "liberty poet" Namık Kemal. At the end of the article, Mango mentioned that, today the Turkish Historical Thesis has been dropped together with the Sun Theory of Language and ethnic roots of the people of Turkey are openly discussed. According to him, the word 'mosaic' has become a cliché in describing the country's ethnic picture. Hence, it was reverted to the rhetoric and ideas of Mustafa Kemal during the War of Independence.

Keywords: Ataturk, Kurds, multiethnic, tribe, self-rule, independent.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu atası Mustafa Kemal Atatürk, ülkesinin Kürtçe konuşan vatandaşlarıyla sorunlu ilişkilerinin sorumlusu mudur? BBC'nin dışişleri editörü John Simpson, Jonathan Rugman'ın konuyu adil bir şekilde değerlendirdiği önsözünde şöyle yazmıştır:

"Etnik ve kültürel açıdan Türkiye, çeşitli, karmaşık ve karışıktır. Ancak, Atatürk'ün yurttaşlarına miras bıraktığı efsane sadece tek bir etkin grubun, yani Türklerin varlığını öne sürmüştür. Bu günlerde bu efsanenin etkileri acımasız olabilir ancak asla uzun vadede başarılı olamaz. Türkiye büyük Kürt azınlığını yasal olarak tanımadıkça, muhalif Kürtlerin Türk Devleti'ne çıkardığı sorunlar da çözülemez."²

Sorunun ciddiyeti inkar edilemez. 1998 Haziran'ının sonunda Türk polisinin Terörle Mücadele Şube başkanı tarafından verilen rakamlara göre, radikal Kürt milliyetçi örgüt PKK (Partiya Karkeren Kurdistan- Kürdistan İşçi Partisi), 1984'te silahlı mücadelesinin başlangıcından günümüze kadar

² *Atatürk's Children: Turkey and the Kurds* (Londra 1996), s.11. Bu kitap *Middle Eastern Studies*'te incelendi, Cilt 30, No.1 (Ocak 1997), ss.155-6.

yaklaşık 19.000 saldırı yapmıştır. Bu saldırılar, 5.121 güvenlik gücü üyesinin ve 4.049 sivilin ölümüne sebep olurken, terörist olarak tanımlanan 17.248 kişi de öldürüldü.³ Ayaklanmanın arkasının kesileceği ve PKK'nın şuan sadece 5.000 militanı olduğuna dair güvenlik güçleri tarafından verilen güvencelere rağmen, ölü sayısı artmaya devam ediyor. Washington'daki eski Türk Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ın yakın zamanda belirttiği gibi, "Güneydoğu sorunu" (Kürt sorunu) git gide uluslararası bir boyut kazanıyor ve Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en büyük ve en önemli tehdidi oluşturuyor.⁴ Bu koşullar altında, sorunun kökeninin açıklığa kavuşturulması, tarihi olduğu kadar güncel açıdan da önemli bir meseledir. Atatürk'ün davranışları ve ifadeleri, Türk hükümet politikasının ilham kaynağı olarak kaldığından ve bu politikaları meşrulaştırmak amacıyla kullanıldığından, Atatürk'ün Kürtlere karşı tutumunu da açıkça ortaya koymak gerekir.

Mustafa Kemal Paşa, Nisan 1916 yılında, 35 yaşındayken tuğgeneralliğe terfi etti ve İtilaf Devletlerinin Gelibolu'dan çekilmesinin ardından buraya nakledilen 2. Osmanlı Ordusu'na bağlı 16. Kolordu'nun başında Diyarbakir'e gönderildi. O zamana kadar, Kürtçe konuşan bölgelerde bizzat tecrübe edinmedi. Osmanlı başkomutan vekili (teoride Sultan 5. Mehmet'e vekalet eden) Enver Paşa, iddialı bir plan hazırlamıştı. Bu plana göre, güneydoğudaki 2. Ordu ile kuzeydoğudaki 3. Ordu'nun Erzurum'u işgal eden ve batı ve güneye doğru yayılmakta olan Rus ordusunu kuşatması gerekiyordu. Bu plan başarısız olurken, Mustafa Kemal 1916 Ağustos'unda Kürt bölgesindeki Bitlis ve Muş şehirlerini geri alarak yüzünün akı ile görevini yerine getirdi. Kısa bir süre sonra, Rusların saldırısı sonucu Muş'u boşaltmak zorunda kaldı. Sonrasında bu cephe, ertesi yılki Rus Devrimi'ne kadar sabit bir çizgide kaldı. 1916 Kasım'ında Arnavut kökenli bir general olan Komutan Ahmet İzzet Paşa, İstanbul'a gitmek üzere izne ayrıldığı zaman, Mustafa Kemal 2. Ordu'nun komutan vekili oldu. 1917 Mart'ında, Ahmet İzzet Paşa, Doğu Cephesindeki tüm orduların komutanlığına getirildi ve Mustafa Kemal de 2. Ordu'nun asil komutanı oldu. Suriye'de Alman General (Osmanlı Ordusunda Mareşal) Erich von Falkenhayn'ın emrinde Bağdat'ı İngilizlerden geri almak amacıyla bir araya getirilen Yıldırım Orduları Grubu'na bağlı 7. Ordu Komutanlığı'na atandığı Temmuz 1917'ye kadar bu bölgede kaldı.⁵

Mustafa Kemal, 2. Ordu'da görevde bulunduğu 7 Kasım ile 24 Aralık 1916 tarihleri arasında bir günlük tuttu.⁶ Günlüğüne okuduğu kitapları (bir Fransız romanı ve felsefe üzerine iki kitap), ordu disiplini ve kadın hak ve özgürlükleri üzerine düşüncelerini ve harap olmuş kırsal bölgeye ait izlenimlerini not aldı: Bitlis ona Pompei ve Ninova'dan arda kalan kalıntıları hatırlatmıştır. Ayrıca günlükte bir Nakşibendi şeyhi tarafından örgütlenen gönüllü bir müfrezeden, aç Kürt mültecilerden ve Mutki Kürt Milislerini komuta eden aşiret reisi Hacı Musa ile yapılan görüşmeden de kısaca bahsetmiştir. Mustafa Kemal'in üslubu dikkate değer bir şekilde yansızdır: O çevresini bir yabancıнын merakı ile gözlemlemiş ve Kürtler hakkında hiçbir görüş ifade etmemiştir.

Mustafa Kemal'in kurmay başkanı Yarbay İzzettin (sonrasında General İzzettin Çalışlar), günlüğünde daha açık sözlüdür.⁷ 2 Mayıs 1916'da, "Köylerde eli silah tutabilen pek çok erkek var. Düşman onların topraklarına hücum ediyor. Fakat pek çoğu topraklarını savunmak için istekli değil. Askerlikle hiçbir ilgileri yok. Türkçe bilmiyorlar. Hükümetin ne anlama geldiğini bilmiyorlar. Kısacası, buralar, henüz fethedilmemiş yerlerdir. Ancak bu insanları faydalı bir şekilde kullanmak mümkündür. Onlar bu bölgelerde etkili olan aşiret reislerine ve şeyhlerine itaat ederler."⁸ 11 Kasım 1916'da da İzzettin şu yorumu yapmıştır: "Kürtler arasında kademeli olarak bir askeri örgüt kurulmalıdır. Hükümete nispeten daha alışkın ve daha dostane olan kişiler arasından birlikler oluşturarak başlanmalıdır. Aynı zamanda hükümet, daha fazlasını yapmak ve etkisini arttırmak için örgütlenmelidir."⁹ Tıpkı Mustafa Kemal gibi İzzettin de yerel halkın fakirliğini ve geri kalmışlığını fark etmiştir. Bu "kederli topraklardan"

³ *Milliyet*, 30 Haziran 1998, s.8.

⁴ 'Güneydoğu Sorunu', *Milliyet*, 10 Ağustos 1998, s.19.

⁵ Detaylar Cemal Erikan, *Komutan Atatürk* (Ankara, 1972), s.184-217

⁶ Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu (Ankara, 1980), s. 79-87.

⁷ İzzettin Çalışlar, *Atatürk'le İki Buçuk Yıl* (İstanbul, 1993).

⁸ Çalışlar, a.g.e., s.102.

⁹ Çalışlar, a.g.e., s.134.

dönmeyi umut etmekte ve batıdan doğuya gönderilen herkesin zor zamanlar geçirdiğini söylemektedir.¹⁰

Mustafa Kemal'in Kürtler hakkında iyi bilgiye sahip ve kendisine yakın bir askeri destekçisi vardı. Bu kişi -sonrasında Türk Kurtuluş Savaşı'nda nam salmış süvari komutanı General Fahrettin Altay olacak olan- Albay Fahrettin'dir. Arnavutluk'taki İşkodra'da doğan Fahrettin, İstanbul'daki Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra, 1904'te Doğu Anadolu'daki 4. Ordu'ya atanmıştır.¹¹ Kendisi bu görevi sürgün olarak nitelendirir ve Sultan II. Abdülhamit rejiminin, kendisinin liberal düşüncelere sahip olduğundan kuşkulandığını söyler.¹² Ancak o, Jön Türklerin 1908 darbesinden sonra konumunda kalmış ve Erzurum'un batısındaki Dersim (Tunceli) dağlarında Kürt aşiretlerine karşı cezalandırma seferine katılmıştır. Bu, Jön Türk rejimi tarafından, içlerinde Dürziler, Yemen'deki Arap aşiretler ve Arnavutların da bulunduğu bölücü aşiretlere karşı yapılan birkaç seferden biriydi. Bu aşiretler, Abdülhamit'in mutlakiyetini bile, yeni anayasal düzenden daha çok kabul etmişlerdi. Bunun sonucu olarak da, manipülatif egemenlik döneminde gördüklerinden daha sert muamele gördüler.

Fahrettin, Dersim Kürtlerinin itaatini, vergilerinin ödemeleri ve eşkıyalıktan vazgeçmeleri şartıyla kabul etti. Fakat bir aşiret lideriyle yaptığı bu antlaşma iptal edildi. O bu durumu anılarında şöyle yorumladı: "28 yıl sonra bu bölgelerde bir başka cezalandırma seferinin yapılmasını gerekli kılan işte bu bozulmaydı."¹³ Bahsettiği olay, 1937'de Türkiye Cumhuriyeti'nin Silahlı Kuvvetleri tarafından Dersim İsyanı'nın bastırılmasıdır. 1909'da Fahrettin, Aşiret Süvari Alayları olarak yeniden adlandırılan Hamidiye Kürt Aşiret Alaylarını düzenlemekle görevlendirildi. Bu birliklerden kendilerini Kürt olarak tanımlayan bir kısmının aslında Türk kökenli olmalarından dolayı "Oğuz Alayları" gibi bir Türk ismini tercih edeceğini, fakat kendisinin Osmanlı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından geri çevrildiğini ifade etmiştir.¹⁴ Fahrettin, 1913'te, II. Balkan Savaşı'nın sonuna doğru, bu aşiret kuvvetlerinin bir kısmını Doğu Trakya'daki Bulgarlara karşı yönlendirdi. Bizim Türkçe bilmeyen "Kürt askerlerimiz", orada yaşayan yerli (Türk) halkı kıyafetlerinden ötürü Bulgarlara benzetmiş¹⁵ ve bu sebepten ötürü bazı yağmalama örneklerine rastlanmıştır. Fahrettin, yağma yapanlara çaldıkları malları geri iade ettirdiğini ve onları manga tarafından infaz edilmekten koruduğunu söylemektedir. Onun görüşleri İzzettin'in görüşlerine benziyordu: Kürtler, işlenmemiş elmaslardı, onların toprakları bir Türk askeri için cefalı bir yerdi, ancak birileri onlara nasıl yaklaşacağını bilirse, onlar kolaylıkla yönetilebilirlerdi. Medeniyet - Türk dilinde- eğitimle gelebilirdi ve Osmanlı devletine bağlılıkları güçlenebilirdi.

Aynı yaklaşım -Rus Kazaklarından örnek alınmış olan- Hamidiye Alaylarının kurulmasının yanı sıra, İstanbul'daki Aşiret Mektebi'nin kuruluşuna yetki veren Abdülhamit tarafından da denenmiştir.¹⁶ Fakat Arap ve Kürt aşiret reislerinin çocukları okullarda yumruk yumruğa geldiler ve bu okul 1907 yılında kapatıldı. Muhtemelen yetkililer, öğrencilerin okul yönetimi hakkında milliyetçi bir eleştiriye meyilli olduklarını fark etmişti.¹⁷ Abdülhamit, teşvik ettiği eğitim ile önlemek için boşuna uğraştığı hoşnutsuzluk arasındaki yakın ilişki sonucu olarak tahttan indirildi. Ancak, Jön Türkler ve ardından Atatürk, eğitimin içeriğini yeniden tanımladıkları eğitimin uygarlıktaki değerine olan inançlarını korudular.

Diğer Jön Türkler için olduğu gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün ilham kaynağı da "hürriyet şairi" Namık Kemal'di. Namık Kemal 1878'de şöyle yazmıştı: "Ülkemizde Türkçe dışındaki tüm dilleri yok etmemiz gerekirken, Arnavutlara, Lazlara ve Kürtlere, onların kimliklerini benimseyerek manevi bir silah mı verelim? ...Dil... ulusal birliğe karşı en sağlam - belki de dinden bile daha sağlam bir

¹⁰ Çalışlar, a.g.e., s.130.

¹¹ ATASE [Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı], *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. Baskı (Ankara, 1989), s.113-15

¹² Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası* (İstanbul, 1970), s.29

¹³ Altay, a.g.e., s.53

¹⁴ Altay, a.g.e., s.57

¹⁵ Altay, a.g.e., s.70

¹⁶ Selim Deringil, *The Well-Protected Domains* (Londra, 1998), s.101-4

¹⁷ *Ana Britannica*, 1. Baskı (İstanbul, 1986-87), Cilt II, s.471

engeldir.” Bir başka yerde de Namık Kemal: “Eğer düzenli okullar kurar... şu an uygulanmayan programları uygularsak, Laz ve Arnavut dilleri yirmi yılda tamamen unutulacaktır.” demiştir.¹⁸

Mustafa Kemal, 1916’ya kadar Kürt aşiretleriyle uğraşmak zorunda kalmadı, fakat silah arkadaşlarının yaşadığı tecrübelerin farkındaydı ve Türk milliyetçiliğine şekil veren Osmanlı liberallerinin ideolojisini ileri düzeyde benimsemişti. Askerlik kariyeri süresince Atatürk diğer aşiret mensuplarıyla da karşı karşıya geldi. Onun aktif askerlik hizmeti, 1905-6 yıllarında, isyancı Dürzülere karşı operasyonlara katıldığı ve Çerkezler tarafından tehdit edilen Suriye’de başladı.¹⁹ Ardından, 1910’da Arnavutluk İsyanı’nı bastırmada görev aldı ve 1911’de Trablusgarp’taki Arap aşiretleri İtalyanlara karşı örgütledi. 1917’de Halep’teki 7. Ordu’ya atanmasının hemen ardından, Gazze’deki bir Alman Komutanı olan Kress von Kressenstein (Kress Paşa)’nın yerel bir aşiret lideri olan Şeyh Hajim ile yaptığı antlaşmayı eleştirdi. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı von Falkenhayn’a gönderdiği bir mektupta Mustafa Kemal, aşiret liderleriyle iyi ilişkilerin gerekli olduğunu, fakat bir anlaşma için sadece bir lideri seçip, diğerlerine değersiz izlenimi vermenin tehlikeli olduğunu ileri sürmüştü. Belli başlı şeyhlerle ilişkiler içine girmek için yetkililere izin vermek, kafa karışıklığından başka bir işe yaramayacaktı. Bu yüzden o, bütün aşiret liderleriyle tarafsızca ilgilenecek ve Şeyh Hajim’e hiçbir ayrıcalık tanımayacaktı.²⁰

Mustafa Kemal’in aşiret liderleri - bu durumda Kürt aşiret liderleri- ile ilişkileri idare etme yeteneği, 19 Mayıs 1919’da Anadolu’ya vardığında ve İtilaf devletlerine karşı ulusal bir Türk direniş hazırlığına koyulduğunda test edildi. 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanması ve ardından İtilaf devletleri askerlerinin İstanbul’a ve Anadolu’nun çeşitli noktalarına gelişi, bazı Kürt liderleri arasında İngilizlerin yardımıyla şahsi çıkarlarını arttırabilecekleri hususunda bir umut yarattı. I. Dünya Savaşı’nı Paris’te sürgün olarak geçiren Kürt kökenli Osmanlı askeri Mehmet Şerif Paşa, 19 Mayıs 1919’da İngilizlere, bağımsız bir Kürdistan emiri olmaya istekli olduğunu bildirdi.²¹ İstanbul’da tanınmış bir Kürt olan Seyit Abdülkadir, Diyarbakir çevresindeki (Kürtçe’de Bohtan, Arapçada Jazirat ibn-’Umar, Osmanlı Türkçesi’nde El-Cezire adı verilen) bölgede bilinen bir Kürt hanedanlığı olan Bedirhanogulları tarafından desteklenen Kürdistan Teali Cemiyeti’nin başkanı oldu.²² Bir diğer Bedirhanoglu Süreyya, 1919’da İngiliz yardımına başvuran Kahire’deki Kürt Bağımsızlık Komitesi’nin ardındaki itici güçtü.²³ Süleymaniye’de Şeyh Mahmut Barzinji, İngiliz askerleri 1918’in sonunda gelir gelmez onlarla işbirliğine başladı. Daha az öneme sahip olan Kürt aşiret liderleri ise Güneydoğu’nun çeşitli yerlerinde İngilizlerle temas kurmaya çalıştılar.²⁴

9. Ordu Müfettişi olarak Samsun’a varışından dört gün sonra, 23 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal, Diyarbakir’deki 13. Kolordu Komutan vekili Ahmet Cevdet’ten bir durum raporu istedi. 27 Mayıs tarihli cevabında Cevdet, aşiretlerin ve İngilizlerin bölgesindeki faaliyetlerini detaylı bir şekilde aktardı ve Kürt bağımsızlığı için çalışan Diyarbakir’deki bir Kürt cemiyetinin, “Entente Libérale” olarak da bilinen ve İstanbul Hükümetiyle benzer politika izleyen bir Osmanlı partisi olan İtilaf ve Hürriyet Cemiyeti ile işbirliklerinin git gide arttığını bildirdi. Müfreze, Kürt cemiyetinin hükümet karşıtı propagandalarını yakından takip ediyordu. Bu telgraf ve Kürt meseleleri üzerine Mustafa Kemal’e gönderilen ve ondan gelen sonraki tebligatlar, Atatürk’ün özel arşivinden seçmeler serisinin bir parçası olarak 1996’da Türk Genel Kurmayı Askeri Tarih Bölümü (ATAŞE- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) tarafından yayımlandı.²⁵ Kitap, Mayıs 1919’dan Nisan 1920 tarihine kadar içlerinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış orijinal el yazması metinlerin fotokopilerini ve Latin harfleri

¹⁸ Masami Arai tarafından yorumlanan, *Turkish Nationalism in The Young Turk Era* (Leiden, 1992), s.3.

¹⁹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (İstanbul, 1984), s.43-15.

²⁰ Mektubun metni için bkz. Salih Bozok, *Hep Atatürk’ün Yanında* (İstanbul, 1985), s.182-3.

²¹ David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (Londra, 1996), s.121.

²² A.g.e., s.123; *Encyclopaedia of İslam*, 2. Baskı. (Leiden, 1958), Cilt I, s.871; *Anna Britannica*, Cilt XIV, s.185.

²³ McDowall, a.g.e., s.122.

²⁴ McDowall, a.g.e., s.121-3.

²⁵ ATAŞE, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt IV, Genelkurmay Basımevi (Ankara 1996). Ahmet Cevdet’in ilk raporu için bkz. s.1-8.

ile yeniden yazılmış hallerinin de bulunduğu 67 belgeyi içermektedir. Bu belgelerden yirmi tanesi Mustafa Kemal imzalıdır. İlk “9. Ordu Müfettişi” olarak imzalanırken, sonraki belgeler (Yeni bir düzenleme ile 9. Ordu adı yeniden adlandırıldığında) “3. Ordu Müfettişi” olarak imzalanmıştır. Daha sonraki belgeler “eski müfettiş”, ondan sonraki belgeler ise “Genel Kongre Başkanı” (Sivas’ta) imzalıdır. Son olarak da “Temsil Heyeti (Heyet-i Temsiliye, yani daimi yürütme) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i (Ulusal) Hukuk Cemiyeti adına” olarak imzalanmıştır. Bu yirmi telgraf, Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin oluşumu öncesindeki kritik aylarda, Mustafa Kemal’in Kürtlere karşı uyguladığı taktikler üzerine net bir fikir vermektedir.

Mustafa Kemal tarafından ilk telgraf, 28 Mayıs 1919’da (Samsun’un iç kısmındaki) Havza’dan içerinde Mutkili Hacı Musa’nın da bulunduğu dört Kürt aşiret liderine gönderilmiştir. Telgrafında Mustafa Kemal, “Efendimiz, Sultan ve Yüce Halife” tarafından atandığını bildirerek, yakın gelecekte onların topraklarını ziyaret etme niyetinde olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca onların, eğer iç düzen sağlanırsa ve herkes devlete tümüyle bağlılık gösterirse, ülkelerinin bağımsızlığının garanti altına alınacağını bütün dünyaya göstermek için ellerinden geleni yapacaklarından kuşkusu yoktur. Aynı gün Mustafa Kemal, Diyarbakir’de Kürt cemiyetinin bir üyesi olan, Osmanlı Meclisi vekili Kamil’e bir telgraf gönderdi. Yine ilk fırsatta Diyarbakir’deki eski arkadaşlarını ziyaret etme niyetinde olduğundan bahsetti. Diyarbakir’deki Türkler ve Kürt cemiyeti arasında ortaya çıkan husumet haberlerine atıfta bulunan Mustafa Kemal, bunun her iki “kardeş ırk” için de acı sonuçlar doğuracağı konusunda uyarıda bulunuyordu. Ayrıca Kamil’den Kürt cemiyetine, milli birliğin gerekli olduğu ve “yönetim ilkeleri ve ırkların haklarının korunması gibi aile içerisinde çözülmesi gereken meselelerin” dış mihraklar tarafından kullanılmasına izin verilmesinin en büyük ihaneti oluşturacağı konusunda öğütlerde bulunmasını istedi. “İrk” kelimesi o dönemde etnik bir toplumu işaret etmek için kullanılıyordu.

Bir sonraki gün (29 Mayıs 1919) Mustafa Kemal, İstanbul’daki Genel Kurmay Başkanlığı’ndan İngilizlerin bağımsız Kürdistan olarak belirttikleri yerin tam olarak neresi olduğunu bildirmesini istedi. Bu arada, “savaş sırasında şükran ve samimiyetlerini ziyadesiyle kazandığım birçok tanınmış Kürt emirine” gerekli tavsiyelerde bulunduğunu ifade etti. Osmanlı Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa (Çobanlı), 3 Haziran’da, İngilizlerin Irak, Ermenistan ve Türkiye arasında bir Kürdistan hükümeti kurmak istedikleri çıkarımının yapılabileceği cevabını verdi. General Allenby’nin baskısı sonucu Genel Kurmay, Diyarbakir’deki 13. Kolordunun dağıtılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu kolordu bir jandarma birliği olarak yeniden düzenlenecektir. Muhtemelen bu kurguyu korumak için Cevat Paşa, Mustafa Kemal’den 13. Kolordu ile ilişkilerinde dikkatli olmasını ve adının bu bölgede pek duyulmamasını istedi.

Mustafa Kemal’in Kürtlere mesajı, özellikle 11 Haziran 1919’da Diyarbakir’in önde gelenlerinden Kasım Cemilpaşazade’ye gönderdiği telgrafta çok açıktır. Bağımsız bir Kürdistan yaratma planının, Ermenilerin yararına İngilizler tarafından gizlice hazırlandığını ilan etmiştir. Ne var ki, “Kürtler ve Türkler öz kardeşlerdir ve ayrılmazlar”. Varlığımız, Kürt, Türk ve Müslüman unsurların (anasır- devletin etnik bileşenleri), vatanın bölünmesini önlemek ve bağımsızlığımızı savunmak için birlikte çalışmasını gerektirir.” Mustafa Kemal şöyle devam ediyor: “Kürt kardeşlerimizin ilerlemesini, refahını ve devlete bağlılığını garanti etmek için, Osmanlı devletinin bölünmemesi koşuluyla her türlü hak ve imtiyazların verilmesinden yanayım”. Bir mektubunda Mustafa Kemal, 13. Kolordu komutanından, Sivas’ta önde gelen üç güvenilir Kürt lideriyle bir görüşme tertip etmesini istedi. Komutan Ahmet Cevdet, 25 Haziran 1919 tarihli cevabında, bu liderlerin, maiyetlerinde eşkıyalar bulundurmaları ve kendi aralarında sürekli kavga halinde olmaları sebebiyle itiraz etti: İnsanlar Mustafa Kemal’in davetine ancak çıkarlarına hizmet ettiği durumda yanıt verirlerdi. Ancak Erzurum’da toplanacak olan kongre için delegeler seçilmiş ve Kürt cemiyeti kapatılmıştı. Üyelerinin pek çoğunun desteğini almak mümkün değildi. “Onlar Osmanlı hakimiyetini istemiyor ve İngiliz hakimiyetini tercih ediyorlar, bu sayede bölgelerinin gelişeceğine ve Mısır gibi refah içerisinde yaşayacaklarına inanıyorlar.” diyen Ahmet Cevdet Paşa, Kürt cemiyetini oluşturan Cemilpaşa ailesi ve dostlarının, Ermenilerin tehcir edilmelerinde ve öldürülmelerinde rolleri olduğu için yargılanmaktan kaçabilmek adına hükümete değişikliğe gidilmesini istediklerini açıkladı.

Mustafa Kemal bu sırada Milliyetçi yoldaşları Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) ile görüşmek üzere Havza’dan Amasya’ya hareket etmişti. O dönemler Anadolu’nun en güçlü askeri kuvveti General Kazım Karabekir tarafından komuta edilen Erzurum’daki 15. Kolordu idi. 16

Haziran 1919'da Mustafa Kemal, Amasya'dan ona Kürtler hakkındaki görüşlerini açıklayan bir telgraf çekti. Diyarbakir'deki Kürt cemiyetinin, İngiliz desteği altında bir Kürdistan kurma amacıyla olduğu için kapatıldığını yazdı. Zaten bu cemiyet birkaç serseri tarafından kurulmuştu ve Kürtleri temsil etmiyordu. Ancak bir sorun vardı: Doğu illerinde Ermeni çeteleri tarafından tehdit edilen halk birlik olmaları gerektiğinin farkına varmışlardı. Fakat Anadolu'nun "sakin" bölgelerinde durum farklıydı, çünkü politikacıların oyuncağı haline gelmiş olan yerel halk, şuan hiçbir bir örgüte katılmak için istekli değildi. Bu yüzden Mustafa Kemal, ulusal birliğin bir aracı olarak Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerine duyulan ihtiyacı anlatmak için her türlü çabayı sarf etti. Neyse ki mesajının yayılmasında askeri ve sivil yetkililerin işbirliği meyvesini verdi ve "her bölgeden" halkın örgütlenme ihtiyacını anladığını ve İtilaf devletlerine karşı direnişin başlamış olduğunu gösteren telgraflar aldı.

Mustafa Kemal Karabekir'e, "Kürtleri öz kardeş gibi kucaklamak" ve böylece Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla tüm ulusu birleştirmek konusunda kararlı olduğunu söyledi. İki gün sonra Mustafa Kemal, Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar'a "İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan'ın kuruluşu için yapılan İngiliz propagandası ve bu projenin destekçileri ortadan kaldırıldı. Kürtler Türk güçlerine katıldı" şeklinde iyimser bir telgraf yolladı. 23 Haziran'da buna benzer bir telgrafi, İstanbul'daki Genel Kurmay Başkanı Cevat (Çobanlı)'a da yolladı. Diyarbakir'den ve Mameratülaziz (Elazığ)'den almış olduğu "önemli telgrafların", İngiliz himayesindeki bağımsız bir Kürdistan fikrinin "imha edildiğini" ortaya koyduğunu açıkladı. "Kürdistan'ın mutluluğu ve refahını garanti eden bir yönetim sağlamaya her daim hazırız. Bölgenin ileri gelenlerinin pek yakında Sivas'a gelmelerini umut ediyoruz" diyerek sözlerini bitirdi.

Bu telgraflar, Mustafa Kemal'in Erzurum'da Kazım Karabekir'in himayesi altında örgütlenen Doğu Vilayetleri Kongresine, herhangi önemli bir Kürt şahsiyetin katılmasını beklemediğini göstermektedir. Olaylar da onun haklı olduğunu kanıtladı. Diyarbakir ve Mamuretülaziz vilayetleri temsil edilmedi. Görünüşe göre Kürdistan Teali Cemiyeti taraftarları, Erzurum'daki kongreye Mamuretülaziz'den delege seçilmesini önlemiş ve Diyarbakir'den seçilen delegelerin de Erzurum'a gitmelerini engellemişti.²⁶ Büyük Kürt vilayetlerinin Bitlis ve Van ile Erzurum'un Kürt ilçeleri kongreye delege gönderdikleri doğrudur, fakat bunlar emekli Osmanlı memurlarından, din adamlarından vs. oluşan sıradan kişilerdi.²⁷

Erzurum Kongresi 23 Temmuz'da açıldı ve Mustafa Kemal aynı gün başkan seçildi. 7 Ağustos'ta Kurtuluş Savaşı'nda Türk ulusal hareketinin tüzüğü haline gelen Misak-ı Milli'nin temelini oluşturacak bildiri yayınlandı. Bu bildiriye, Karadeniz ve Doğu Anadolu vilayetlerinin (Başlıca Kürt vilayetleri olan Diyarbakir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis de dahil) Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olduğu ve "bu bölgelerde yaşayan tüm Müslüman unsurların karşılıklı fedakarlık duygularıyla yüklü öz kardeşler oldukları ve birbirlerinin ırksal ve sosyal şartlarına saygılı oldukları" belirtildi.²⁸ Bildirinin 6. Maddesi, bu ilkeyi, 30 Ekim 1918'de Müttefikler ile imzalanan ateşkesin belirlemiş olduğu sınırlar içindeki tüm Osmanlı topraklarını kapsayacak şekilde genişletmiş ve "bizim ayrılması mümkün olmayan, kendimiz gibi aynı ırk ve dinden öz kardeşlerimizin yaşadığı" bu topraklardaki herhangi bir bölünmeyi reddetmiştir. Bu ifade bir belirsizliği gizlemektedir: Kürtler bir ırktır (ya da etnik topluluk), fakat Anadolu ve Trakya'daki Türkler, Kürtler ve diğer tüm Müslümanlar aynı ırktandır (ırkdaş).

Erzurum Kongresi'nde seçilen heyette (daimi yürütme) Kürtlerin ağırlıkta olduğu bölgelerden iki temsilci de yer almaktaydı: Bitlis'in eski Osmanlı mebusu Sadullah Efendi ve Kürt aşiret lideri Mutkili Hacı Musa.²⁹ Ancak hiçbiri heyette görev almadı: Hacı Musa, kendisine karşı olan aşiretlerin girişiminden korktuğu için gelemezken, Sadullah Efendi de sağlık durumunun kötü olduğu gerekçesiyle affını istedi.³⁰ 13 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal, Erzurum kongresinde alınan kararları, iki Kürt lider Bitlis Şeyhi Abdülbaki Küfrevi ve Garzanlı Cemil Çeto'yla görüştü. Cemil Çeto'ya

²⁶ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi* (Ankara, 1969), s.120

²⁷ Delegelerin tam listesi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi* (Ankara 1968), s.78-80.

²⁸ Metin için bkz. Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.201-2.

²⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk: Vesikalar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, Belge No.41, s.643.

³⁰ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (Ankara 1988), Cilt II, s.112-13.

yazdığı telgrafta, oraları ziyaret etmesine şatların izin vermemesinden ötürü yaşadığı üzüntüyü dile getirdi. Çeto daha sonra Ankara'daki genç Milliyetçi hükümete karşı kısa süreli bir isyan (Mayıs-Haziran 1920) başlatacaktı³¹

Mustafa Kemal'in grubu, Sivas ve Erzurum arasında yolculuk yaparken kendilerini Dersim Kürtlerinin tehdidi altında hissettiler;³² fakat Kürtler Erzurum Kongresi'nin çalışmalarını etkilemedi. Ardından Sivas'ta yapılan kongre bu kadar şanslı olmadı. 26 Ağustos 1919'da, 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet, İngiliz himayesinde bir Kürt devleti kurmaya çalışmakla suçlanan önde gelen birçok sayıda Kürt liderini tutuklaması için Malatya'daki askeri yetkililere talimat verdi.³³ Hatta bu önde gelenlerden içlerinde Bedirhan aşiretinden Celadet ve Kamuran'ın da bulunduğu dördü, 3 Eylül'de dönemin Basra Körfezi İngiliz Komiseri Albay Arnold Wilson tarafından İngiliz hükümetine yapılan İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan devleti kurma önerisini destekleyen Binbaşı E.M Noel'in maiyetinde Malatya'ya geldiler.³⁴ Noel'in gelişinden iki gün önce, Harput (Mameretülaziz) Valisi Ali Galip, Bedirhan aşiretine mensup Malatya kaymakamına, küçük bir Kürt süvari kuvveti toplaması emrini verdi. 7 Eylül'de Binbaşı Noel, Ali Galip'in Kürtleri Sivas'ta toplanmış olan Türk milliyetçilerine karşı sevk etme niyetinde olduğunu açıklayacaktı.³⁵

Bu arada Sivas Kongresi 4 Eylül'de açıldı. Bu kongrenin yapılma amacı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini, Doğu Trakya'dan Doğu Anadolu'ya kadar tüm ülke çapında temsil etmektir. Ancak kongreye Mustafa Kemal ve grubu da içinde olmak üzere yalnızca 38 delege katıldı. Kürt bölgesinden hiç delege yoktu. Fakat eski bir Osmanlı valisi ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı olan Mazhar Müfit (Kansu), Hakkari delegesi olarak bulunuyordu. Diyarbakir delegesi olan İhsan Hamit (Tiğrel) ise kongre bittikten sonra geldi.³⁶ Mustafa Kemal, İhsan Hamit'i ülke çapında toplumun daimi yürütme organı olan Temsil Heyeti'ne atadı. Bu heyet, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in TBMM başkanı seçilene dek otoritesinin kaynağı oldu. Heyetin daha önce Erzurum'da seçilmiş dokuz üyesi *toptan* transfer edilince, Sadullah Efendi ve Mutkili Hacı Musa da Sivas'ta oluşturulan ülke çapında 16 üyeli Temsil Heyeti'nin üyesi oldular.³⁷ Ancak onlar pasif üyeler olarak kaldılar.

11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi tarafından yayınlanan bildiri, Erzurum'da kullanılan ifadeleri düzeltti. İlk maddesinde "Adı zikredilen bölgelerde (ateşkesin sınırları içindeki Osmanlı toprakları) yaşayan tüm Müslüman unsurlar, birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakarlık duygularıyla yüklü ve birbirlerinin ırklarına, sosyal haklarına ve yerel koşullarına tümüyle saygılı öz kardeşlerdir"³⁸ diye ilan etti. Bu ifadenin, Kürt etnik kökenine ve Kürt geleneklerine saygı duyulacağını kastettiği anlaşılmaktadır.

Sivas Kongresi sırasında bir ara Mustafa Kemal'e, Binbaşı Noel'in Malatya'da bulunduğu ve Ali Galip'in Sivas'a baskın yapmak için Kürt aşiretlerini silahlı hale getirdiği bilgisi verildi. Kongrenin bildirisini yayınladığı 11 Eylül günü Diyarbakir Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet, Sivas'taki 3. Kolordu tarafından, Dahiliye ve Harbiye Nezareti'nin İstanbul'da gizlice bir plan hazırladıkları hususunda bilgilendirildi. Bunun üzerine Ahmet Cevdet Malatya'daki birliklerini sağlamlaştırmaya karar verdi ve kaymakam ile Binbaşı Noel'in Kürt dostlarının tutuklanmasını emretti. Ancak Binbaşı Noel için tutuklama emri çıkmadı.³⁹ Emri duyan Binbaşı Noel ve birlikleri, 10 Eylül'de Malatya'yı terk ettiler. Ertesi gün Binbaşı Noel, Ali Galip'in Sivas'ta Mustafa Kemal'e karşı bir Kürt süvari birliği toplamak için Sultan'dan emir (irade) aldığını belirtti. Plana destek vermesi için kendisine baskı yapılan Binbaşı Noel, bu işi üstlenmeyi reddettiğini açıkladı. Bir gün sonra 12 Eylül'de Binbaşı Noel,

³¹ Erikan, *Komutan Atatürk*, s.585.

³² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* (İstanbul, 1984), Cilt II, s.89; Mazhar Müfit Kansu, s.198-203.

³³ Tarih için bkz. *Diary of Major Noel* (Basra, 1919), s.19. Ahmet Cevdet'in Sadrazama yolladığı 12 Eylül tarihli telgrafında saldırıdan bahsedilmiştir, Sivas'taki 3. Kolordu nüshaları (ATASE, s.78).

³⁴ *Diary of Major Noel*, s.1.

³⁵ *Diary of Major Noel*, s.21

³⁶ Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.74, 124.

³⁷ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s.110.

³⁸ Metin için bkz. Goloğlu, *Sivas Kongresi*, ss.232-4

³⁹ ATASE, s.79.

Ali Galip'in Sivas üzerine yürüme fikrini çok riskli bulduğundan Kürt aşiretlerini dağıtmaya karar verdiğini ifade etti.⁴⁰

Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir tarafından desteklenen Ahmet Cevdet'in aldığı önlemler, Ali Galip'in hazırlıksız ve isteksiz planını çabucak durdurup, Binbaşı Noel'in ve Kürt dostlarının kaçışını sağlayınca, Mustafa Kemal güvenilir ve maceracı genç subayı Teğmen Recep Zühtü'yü yerel destek toplamak için özel bir görevle Malatya'ya gönderdi.⁴¹ Bazı Kürt liderleri derhal Sivas'a destek mesajları göndermek için harekete geçtiler. 15 Eylül'de Siirt'teki Cemil Çeto'ya gönderilen bir telgrafta Mustafa Kemal, "Bütün Kürt kardeşlerimizin bu dine ve devlete sadakatleri ve kutsal halifelik kurumuna bağlılıkları" için kongrenin teşekkürlerini sundu. Ertesi gün de Malatya valisini, "İngiliz altını" ile finanse edilen komployu anladığı için tebrik etti.

Mustafa Kemal Ali Galip'in komplosunu 30 Eylül 1919'da istifa etmek zorunda kalacak olan ve yerine Milli Mücadele hareketine sempati duyan Ali Rıza Paşa'nın geçtiği Damat Ferit'in hükümetinin düşürülmesinde en iyi şekilde kullandı.⁴² 6 Kasım'da Son Osmanlı Mebusan Meclisi için seçimler düzenlenirken Mustafa Kemal Doğu Anadolu'da beş ilin valisine telgrafla bir genelge yolladı. Bu genelgede başkentte Kürtlerin Türk ulusal hareketine karşı olduğu hususunda üzücü duyular aldığını ve Doğu Anadolu halkının soylu unsurlarından biri olan Kürt kardeşlerimizin, "ulusal güçleri" (*kuvayi milliye*) destekleyerek Kürt Teali Cemiyeti'ne karşı olduklarını bildirmeleri gerektiğini ifade etti. Beklenildiği gibi ardından destek mesajları geldi. 3 Aralık 1919'ta adımdan sıkça bahsedilen Mutki'li Hacı Musa'dan gelen bu tarz bir mesaja Mustafa Kemal: "Bütün dünya biliyor ki, soylu Kürt kardeşlerimiz kendilerini kutsal halifelik kurumuna dini bir bağ ile bağlı hissetmekte ve Türk kardeşleriyle birlikte bölünmez kahraman bir kitle oluşturmaktadır" diyerek cevap vermiştir. 15 Ocak 1920'de Mustafa Kemal, İstanbul'daki hükümete ve yabancı güçlerin temsilcilerine, "Kürdistan'ın Osmanlı toplumunun bölünmeyen bir parçası olduğunu" düşünerek, Türk kardeşlerinin yanında olduklarını ifade etmek amacıyla gönderdikleri telgraflar için birçok Kürt aşiret liderine teşekkürlerini ilettiler. Aynı gün gönderilen diğer telgrafta Mustafa Kemal, Türk ve Kürtlerden "Kutsal birliklerini korumak için kararlılıkla el ele veren iki öz kardeş" diye bahsetti.

20 Şubat 1920'de, İstanbul'daki son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ve onu müteakip Ankara'da TBMM'nin açılmasının arifesinde Mustafa Kemal, sürgünde olan İttihat ve Terakki liderlerinden Talat Paşa'ya özel bir mektup gönderdi. Mektup şu sözlerle başlıyordu: "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında oluşturulan Türk ulusal birliği, Erzurum ve ardından Sivas'taki genel kongrelerde belirlenen prensiplere göre, Türk ve Kürt ulusal hudutlarıyla tahdid edilen Türkiye'yi korumayı amaçlamaktadır..."⁴³

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de TBMM'deki ilk uzun konuşmasında, görüşlerini daha geniş bir çerçevede ortaya koydu. Erzurum Kongresinin 30 Ekim 1918'de imzalanan ateşkes antlaşması gereğince Musul'u da içine alacak şekilde çizilen topraklar üzerine hak iddia ederek ülkenin sınırlarını belirlediğini ifade etti. Bu askeri olduğu kadar milli bir sınırdı. Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti: "Lakin bu sınır içerisindeki Müslüman unsurların aynı millete ait olduğu düşünülmemelidir. Bu sınırlar içinde Türkler, Çerkezler ve diğer Müslümanlar da bulunmaktadır. Bu sınır, birlikte yaşayan ve gerçek anlamda aynı amacı paylaşan kardeş ulusların milli sınırınıdır. Ancak bununla birlikte, bu ülkenin sınırları içinde yaşayan Müslüman ulusların her birinin kendilerine özgü çevreleri, gelenekleri, ırkları ile ilgili ayrıcalıklara sahip oldukları, karşılıklı olarak ve içtenlikle kabul edilmiş ve onaylanmıştır. Elbette bunlar detaylandırılmadı, çünkü henüz zamanı değildir. Bu mesele, biz varlığımızı garanti altına aldığımızda kardeşler arasında halledilip neticelendirilecektir..."⁴⁴ Mustafa Kemal bu konuşmada Kürtlerden özel olarak bahsetmedi. Fakat 1 Mayıs 1920'de konu yeniden sınırlara geldiğinde, "Yüce meclisinizi oluşturan beyler, sadece Türkler, Çerkezler ya da Kürtler

⁴⁰ *Diary of Major Noel*, s.24.

⁴¹ ATASE, Recep Zühtü'nün Sivas'taki 3. Kolordu'ya gönderdiği telgraflar, s.91-7.

⁴² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (İstanbul, 1992), Cilt I, s.589.

⁴³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 'Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları', *Belleten* (Ankara, 1980), Cilt XLIV, No.174, s.321.

⁴⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi (Ankara, 1989), Cilt I, s.30.

değildir. Onlar, içtenlikle bir araya gelen Müslüman unsurlardır.” dedi ve devam etti: “Kerkük’ün kuzeyinde Türklerin yanı sıra Kürtler de vardır. Biz onlar arasında ayırım yapmadık.”⁴⁵

Ne var ki ırk hakkındaki belirsizlik devam etti. 1 Mart 1922’de TBMM’nin üçüncü oturumunun açılış konuşmasında Mustafa Kemal, “Türkiye halkı, ırk, din ve kültürde bir araya gelmiş, karşılıklı saygı ve fedakarlık duygusuyla yüklü, kaderleri ve menfaatleri bir olan sosyal bir varlıktır.” dedi.⁴⁶ Bununla birlikte “Türk halkı”ndan ziyade “Türkiye halkı” ifadesinin kullanılması önemlidir. Mustafa Kemal bu ifadeyi, Fransız yazar Claude Farrere’i 18 Haziran 1922’de İzmit’te karşıladığı zaman bir kez daha kullanmıştır.⁴⁷

Erzurum ve Sivas kongrelerinin aksine, ilk olarak 23 Nisan 1920’de bir araya gelen TBMM’de Kürt üyeler bulunmaktaydı. İçlerinde en renkli kişilik, Meclise seçilen birkaç aşiret liderlerinden biri olan Dersimli Diyağ Ağa idi. TBMM’nin 20 Ocak 1921’de kabul edilen ilk anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), Osmanlı Devleti’nde Fransız modeli üzerine kurulmuş olan yerel yönetimlerin statüsünü ve yetkilerini genişletti. Anayasanın 11. Maddesi, vilayetlerin yerel konularda özerk olduklarını ilan ediyordu. İki yıllığına seçilen vilayet konseylerine, genel olarak vakıf kuruluşlarını, eğitim ve sağlık hizmetlerini, kamu işlerini, tarım ve ekonomi işlerini TBMM yasalarına uygun olarak yönetme hakkı verildi.⁴⁸ Üstelik bu meclisler için kullanılan ifade, dikkate değer şekilde *meclis* yerine *şura* olarak değiştirildi. Başlangıçta danışma meclisi için Osmanlı reformcuları tarafından İslami bir terim olarak seçilen *şura* ismi, Bolşevik devriminden sonra kullanılan “sovyet” kelimesinin bir başka ifadesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı ordusunun ateşkes sonrasında Kars’ı tahliye etmek zorunda kalmasının ardından geride bıraktığı hükümet, “Kars Milli İslam Şurası” olarak adlandırılmıştı. 1921 anayasasında Sovyetlerden esinlendiğinin bir başka örneği daha vardı: Ankara hükümetini tanımlamak için kullanılan ifade, “*İcra Vekilleri Heyeti*” idi. Bu ifade, Rusçada kısaca *İspolkom* adı verilen ve tam karşılığı “*İcra Komiserleri Heyeti*” olan Moskova’daki Bolşevik hükümetinin adıdır. Fransızca metinlerde *vekil*, “*komiser*” şeklinde tercüme edilmiştir. (Halide Edip Adıvar *Türk’ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde “*komiser*” ifadesini kullanmıştır.)

Mustafa Kemal, Haziran 1920’de Güney cephesi (El-Cezire) komutanlığına atanan Nihat Paşa (Anılmış)’a gönderdiği talimatta yerel yönetimlerdeki anayasa hükümlere atıfta bulunmuştur.⁴⁹ Bu talimatlar, tümüyle alıntı yapılmaya değerdir:

- 1- Kademeli olarak, bütün ülkede ve geniş ölçekte doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu bir biçimde yerel yönetimlerin oluşturulması gerekmektedir. Kürtler tarafından ikamet edilen bölgelerde ise, hem iç hem de dış politikamız açısından kademeli bir yerel yönetimin kurulmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz.
- 2- Ulusların kendi kaderlerinin kendilerinin tayin etme hakkı, dünya çapında kabul görmüş bir ilkedir. Biz de bu ilkeyi kabul ettik. Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar kendi yerel yönetimlerine ait teşkilatlarını tamamlamış ve onların liderleri ile ileri gelenlerinin bu amaç uğruna bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve bu nedenle oylarını açıkladıkları zaman kendi kaderlerine zaten sahip olduklarını TBMM idaresi altında yaşamaya talip olduklarını beyan etmelidirler. Kürdistan’da tüm çalışmalar bu politika doğrultusunda El-Cezire cephesi kumandanlığına bağlıdır.
- 3- Kabul edilen politikanın genel hatları, Kürdistan’da Kürtlerin, Fransızlara ve özellikle Irak sınırındaki İngilizlere karşı husumetini silahlı çatışma ile telafisi mümkün olmayan bir duruma getirmek, yabancılarla Kürtlerin itilafına mani olmak, mahalli idarelerin kurulması için kademeli olarak hazırlık yapmak ve bu sayede Kürtlerin kalplerini kazanmak ve Kürt liderlerini, mülki ve askeri makamlara atayarak bize karşı bağlılıklarını güçlendirmek gibi hedefler içerir.

⁴⁵ ASD, Cilt.I, s.74-5.

⁴⁶ ASD, Cilt I. s.236.

⁴⁷ ASD, Cilt II. s.37, 39.

⁴⁸ Orijinal metin için bkz. Rona Aybay, *Karşılaştırmalı 1961 Anayasası*, (Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1963), s.199.

⁴⁹ ATASE, s.69.

- 4- Kürdistan'ın iç politikası El Cezire cephesi komutanlığı tarafından koordine edilmeli ve yönetilmelidir. Cephe komutanlığı, bu hususla ilgili mesajları TBMM başkanlığı makamına bildirecektir. Vilayetler tarafından takip edilecek hareketin düzenlenmesi ve koordinasyonu ile görevli olan önde gelen sivil yetkililer cephe komutanlığına bu hususta rapor verecektir.
- 5- El-Cezire cephesi komutanlığı gerekli görürse hükümete idari, adli, mali düzenlemeler ve değişiklikler önerir.⁵⁰

Nihat Paşa, kendi bölgesindeki Kürt ileri gelenlerinin hepsinin kalplerini ve zihinlerini kazanamadı. Bazıları onu, keyfi ve yasadışı faaliyetlerle suçlayarak Ankara'daki Meclis'e şikayet ettiler. Nihat Paşa'nın savunmasını dinleyen Meclis hukuk komisyonu, hiçbir cezai işleme gerek olmadığını bildirdi. Bu bildiri 22 Temmuz 1922'te, özellikle Malatya mebusu Feyzi Efendi gibi bir kısım mebusların yüksek sesli itirazlarına rağmen kabul edildi. Bununla birlikte Nihat Paşa Ankara'ya atandı ve Askeri Yargıtay başkanı olarak vazifelendirildi.⁵¹ Mustafa Kemal, 1921 Nisan ve Haziran tarihleri arasında merkez ordusu komutanı olarak Dersim dağlarının kuzey yamaçlarındaki Koçgiri Kürtlerinin isyanını bastıran Sakallı Nurettin Paşa ile ilgili daha önceki olayda olduğu duruma gibi müdahale etmedi.

Nurettin Paşa'nın sertliği ve özellikle kötü bir nam salmış olan Giresun'lu Topal Osman'ın önderliğindeki çeteleri kullanması, seçim bölgesinde isyan çıkan Erzincan Mebusu Emin Bey tarafından verilen bir önerge ile kınandı. Meclisin 4 Ekim 1921'deki gizli oturumunda konuşan Emin Bey, Dersim halkına karşı yapılan cezai eylemin, "Afrika'daki barbarlar" için bile kabul edilemez olduğunu ve böyle bir zulmün Ermenilere karşı bile uygulanmadığını beyan etmiştir.⁵² Meclis bunun üzerine bölgeye bir tahkikat komisyonu göndermeye karar verdi. Bu komisyon aynı zamanda Rumların Samsun'dan tehcir edilmeleri sırasında Nurettin Paşa'nın davranışlarının neticelerini de inceleyecekti. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasını istedi, fakat 16 Ocak 1922'deki gizli oturumda Mustafa Kemal, Nurettin'in yetkilerinin azaltılmasına karşılık, ona karşı yöneltilen suçlamaların daha fazla araştırılması gerektiğini ifade etti. Bu öneri kabul edildi⁵³ ve bu yargılama hiç yapılmadı. Mustafa Kemal ile Nurettin arasında hiç bir sevgi kaybı yaşanmadı fakat Mustafa Kemal, 13 Kasım 1921'de Kazım Karabekir'e yolladığı telgrafta da söylediği gibi, savaşın devamı için ihtiyaç duyduğu komutanlara karşı mecliste yapılan saldırılardan ötürü endişeliydi.⁵⁴

Robert Olsen,⁵⁵ İngiliz istihbarat raporlarına dayanarak, Koçgiri komisyona ilaveten, bir başka komisyonun da Kürdistan'ın yönetimi hakkında bir kanun teklifi hazırladığını ve bu teklifin 10 Şubat 1922 tarihli gizli bir oturumda tartışılmasına karar verildiğini söylemektedir. İngiliz belgeleri içerisinde metni yer alan teklif, pek çok Kürt mebusun da aleyhte oy kullanmasıyla, 373'e karşı 64'e oyla ezici bir şekilde reddedilmiştir. David McDowall ise, TBMM'nin 9 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda Dersim üzerine bir tartışmadan bahseder. Bu oturumun ardından 10 Şubat'ta "Kürt ulusu için geleneklerine uygun özerk bir yönetim kurulması" kararı verilmiştir.⁵⁶ Fakat yayınlanan tutanaklara göre, TBMM'nin ne 9 Ocak 1921'de ne de 10 Şubat 1922'de gizli oturumu mevcuttur. 3 Ekim'de Koçgiri Ayaklanması (Dersim) üzerine bir tartışma yapılmış ve beş üyeden oluşan bir tahkikat komisyonu kurulmuştur. Tartışma 4 ve 5 Ekim tarihlerinde de devam etmiştir. Tartışmanın son günü İçişleri Bakanı Refet (Bele) Paşa Dersim halkının bölgelerinin ayrı bir idari statüye sahip olması gerektiği yönündeki taleplerine karşı çıkmış ve bölgenin daha zengin olan Mamuretülaziz vilayetinin bir parçası olarak kalmasının çok daha iyi olacağını söylemiştir.⁵⁷ 16-17 Ocak 1921'de TBMM, Nurettin Paşa'nın yargılanması için mahkemeye muhtemel sevkini tartışırken, tahkikat

⁵⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları* (Ankara, 1985), Cilt III, s.551.

⁵¹ ATASE, s.69.

⁵² *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt II, s.270.

⁵³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt II, s.630.

⁵⁴ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (İstanbul 1969), s.978-9.

⁵⁵ Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin, TX, 1989), s.38-9.

⁵⁶ McDowall, s.187-8.

⁵⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s.248-80. Bu bağlamda, *müstakil* (bağımsız) kelimesi tümüyle bağımsız bir devlet değil *müstakil sancak* ya da *liva* (ayrı il veya ilçe) kastediliyor.

komisyonu üyesi olan Yusuf İzzet Paşa, komisyonun çalışmalarını tamamlamış olduğunu, fakat raporu hazırlamak için beş üyeden ikisinin dönmesini beklediklerini söyledi. Bu sırada Nurettin Paşa'nın da yetkilerini aşmamış olduğunu iddia etti.⁵⁸ Tartışmada ikinci bir komiteye ya da Kürdistan için herhangi bir özerklik planına ilişkin bir atf yoktur.

Tahkikat komisyonu raporunun iz bırakmadan ortadan yok olduğu görülüyor. El-Cezire Komutanı Nihat Paşa'nın savunmasında da özerklik planına dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Nihat Paşa yalnızca "Kürdistan vilayetleri ancak tamamen yozlaşmamış yetkililerin eliyle ulusal hükümete kazandırılabilir" demiştir.⁵⁹ Aksi bir delil bulunmadıkça, Olson ve McDowall'ın Kürdistan'ın özerkliği için kesin bir Türk planının varlığına dair alıntı yaptıkları İngiliz raporlarının, diğer birçok İngiliz istihbarat raporu gibi doğru olmadığını belirtmek isterim. Bu bilgi büyük olasılıkla İstanbul'daki Kürt kaynaklarından, muhtemelen Seyit Abdülkadir'den elde edilmiştir ve yasal hiçbir geçerliliği olmayan belgelere dayalıdır ya da düpedüz hayal ürünüdür.

Mustafa Kemal'in fikrini değiştirmedığı ve ülke genelindeki yerel yönetim çerçevesinde Kürt özerkliğini düşünmeye devam ettiği, Lozan Konferansı'na ara verildiği 16/17 Şubat 1923'tarihinde, İzmit'te gazetecilere verdiği brifingde Kürtlere yaptığı atıfta açıkça görülmektedir. Bu ifade de tümüyle aktarılmaya değerdir:

Biz yani Türkiye söz konusu olduğu müddetçe, ortada bir Kürt meselesi olamaz. Çünkü sizin de bildiğiniz gibi, milli sınırlarımız içindeki Kürt unsurlar, sadece çok sınırlı alanlarda yoğunlaşmış şekilde yerleşmiş vaziyettedirler. Yoğunlukları azaldığında ve Türk unsurlar arasına nüfuz ettiklerinde, etnik bir sınır tayin etmek öyle bir hal alır ki, eğer Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye'yi ortadan kaldırmamız gerekir. Mesela Erzurum, Erzincan, Sivas ve Harput'a kadar uzanan bir sınır çizmek gerekir. Ayrıca Konya ovasındaki Kürt aşiretlerini de unutmamak gerekir. Bu yüzden, böylesi bir Kürtlük tasavvur etmekten ziyade, her durumda anayasamıza (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) uygun türde yerel özerklikler oluşturulacaktır. Sonuç olarak, nüfusu Kürt olan her bölge (liva) özerk olarak kendi kendini yönetecektir. Bunun dışında, ne zaman Türkiye'nin halkından bahsedilirse, onlar (yani Kürtler) da dahil edilmelidir. Eğer dahil edilmezlerse, bu durumdan yakınmaları her zaman olasıdır. Şuan Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Türk hem de Kürt yetkili temsilcilerden oluşmaktadır ve bu iki unsurun çıkarları ve kaderleri birdir. Onlar bunun ortaklaşa sahip olunan bir şey olduğunu bilmektedirler. Aynı bir sınır çizmek veya buna teşebbüs etmek doğru olmaz.⁶⁰

Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin başkanı olan İsmet (İnönü) de aynı çizgide hareket etmiştir. Ülkesinin Musul vilayeti üzerindeki iddiasını savunan İsmet Paşa, Türkiye hükümetinin aynı zamanda Kürtlerin de hükümeti olduğunu ileri sürmüştür.⁶¹ Fakat Mustafa Kemal'in Türkiye Kürtlerinin yönetimi konusundaki tutumunu Musul'u geri alma umuduna bağlamak bence yanlıştır. Çünkü Mustafa Kemal İzmit'teki gazetecilere verdiği aynı brifingde, İngilizlerin Musul'da bir Kürt hükümeti kurmak istediklerini ve eğer onlar bunu yaparlarsa bu fikrin Türkiye'nin sınırları içindeki Kürtlere sıçrayabileceğini söylemesine rağmen, Musul'u savaşarak, diğer bir deyişle İngilizlerle mücadele ederek almanın mümkün olmadığını dile getirmiştir.⁶²

Mustafa Kemal 2 Şubat 1923'te İzmir halkına yaptığı son derece uzun konuşmasında, Türkiye'nin çok ırklı yapısına bir kez daha değinerek şunları söyledi: "Türk Devleti'ni kuran temel bir unsur vardır. Bu temel unsurlara, çabaları ve geçmişleriyle katılan başka unsurlar ve bu unsurların vatandaşları da vardır."⁶³ Mustafa Kemal'in verdiği örnek, Çerkezler ya da Kürtler değil, kuşkusuz İzmir denince akla

⁵⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, s.623.

⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s.559.

⁶⁰ Doğu Perinçek (düz.), *Mustafa Kemal: Eskişehir- İzmit Konuşmaları (1923)* (İstanbul,1993), s.104.

⁶¹ Stephan Evans, *The Slow Rapprochement: Britain and Turkey in The Age of Kemal Atatürk, 1919-38* (Walkington, England, 1982), s.85-6.

⁶² *Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, s.94-6.

⁶³ Sadi Borak (düz.), *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri* (İstanbul, 1997), s.225.

ilk gelen Yahudilerdir. Çünkü şehirdeki mahalleleri geçen yılki büyük yangından kurtulan Yahudi cemaati, sonraki ay düzenlenen Birinci İktisat Kongresi delegelerinin yetimhanelerinde kalmalarına izin vermişlerdir.⁶⁴

Dikkatimizi hem Mustafa Kemal'in Nihat Paşa'ya talimatlarına hem de İzmit'te Kürtler ile ilgili beyanatına çeken Türk Sosyalist politikacı ve gazeteci Doğu Perinçek, 1923'te Mustafa Kemal'in fikirlerinin 1924 Anayasası'na dahil edilmesini engelleyen şeyin ne olduğunu merak etmektedir.⁶⁵ Bir başka deyişle, neden yerel yönetimler ve Kürtler ile Türkiye'deki diğer etnik unsurların tanınması hakkında anayasal hükümler çerçevesinde bir çözüm aranmadı?

Mustafa Kemal'in İzmit ve İzmir'deki açıklamalarından hemen sonra seçimler yapıldı. 13 Ağustos 1923'te, düzenin kurulmasını hükümetin ilk görevi olarak vurguladığı konuşması ile ikinci TBMM'nin ilk oturumunu açtı. Aynı zamanda Mustafa Kemal yeni Türk devletinin bir halk devleti olduğunu da söyledi.⁶⁶ Meclis, yeni bir anayasa hazırlamak için bir komisyon (Kanun-u Esasi Encümeni) belirledi. Komisyonun başkanı, radikal fikirli bir Türk milliyetçisi gazeteci olan Yunus Nadi idi. Faşizmin başlangıçta sol bir hareket olduğu düşünülürse onun fikirleri sol fikirlerdi. Komisyonun bir diğer etkili üyesi ise, Azerbaycan doğumlu bir entelektüel olan ve öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde etkin olan Ahmet Ağaoğlu idi. Ağaoğlu, liberal milliyetçi bir tutuma eğilimliydi. Kendisini o dönem ütopyik bir Sosyalist olarak tanımlayan ve ABD'den yeni dönmüş olan Sabiha (Sertel), Basın Genel Müdürlüğü'ne tayin olan eşi Zekeriya'yla buluşmak için Ankara'ya gittiğinde, kurulun tartışmalarını gözlemlemiştir.⁶⁷ Mustafa Kemal'in sık sık, Ankara'daki istasyon şefinin evinde bir araya gelen anayasa komisyonun çalışmalarına katıldığını söyler. Sabiha Sertel'e göre, "Büyük Millet Meclisi, vilayetlerden seçilen üyelerden meydana gelmektedir" ifadesinin yer aldığı (1921 Anayasası'nın) 4. Maddesi üzerinde şiddetli bir tartışma yaşanmıştı.⁶⁸ Açıklamalarından anlaşıldığı üzere, "vilayet" kelimesi, "vilayetlerin başlıca ilçeleri" anlamına gelmekteydi ve buna karşı çıkanlar daha küçük ilçelerin ve köylerin halkının da temsil edilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Sertel, bu itirazların ardında yatan sebepleri, vilayetlerdeki seçkinleri oluşturan askeri komutanların, ileri gelenlerin ve toprak sahiplerinin büyük ölçüde Mustafa Kemal'in elinin altında olması ve dolayısıyla onların seçeceği meclis üyelerinin de Mustafa Kemal'in pozisyonunu bir diktatör gibi güçlendireceği korkusuna bağlamaktadır. Sonuç itibarıyla metin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ilgili kanuna uygun olarak millet tarafından seçilen milletvekillerinden oluşmaktadır"⁶⁹ şeklinde değiştirildi.

Sabiha Sertel ayrıca, Mustafa Kemal'in yakın dostlarından dönemin Denizli milletvekili Mazhar Müfit (Kansu)'ya⁷⁰ anayasada toprak reformu ve işçi hakları ile ilgili hiçbir ifade bulunmadığını söyleyerek şikayette bulunduğunu, Mazhar Müfit'in ise ona şu yanıtı verdiğini iddia etmiştir: "Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için, burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslarından Fevzi Beyler ve diğerleriyle konuşmalar yaptı.⁷¹ Bu reform meselesi çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu ağalara açıklamak imkansız. Bu reformu ele almak bütün ağaları, eşrafi kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık"⁷²

Sabiha Sertel'in tanıklığı, onun sonradan kendini adadığı komünist davanın ışığında değerlendirilmelidir. Fakat ikinci TBMM'de güneydoğudan toprak sahiplerinin bulunduğu bir gerçektir: Malatya'dan iki mebus ağa olarak tanımlanır⁷³ ve hiçbirisi için aşiret reisi tanımı

⁶⁴ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, s.94.

⁶⁵ *Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, s.13.

⁶⁶ *ASD*, I, 337, 338.

⁶⁷ Sabiha Sertel, *Roman Gibi* (İstanbul, 1969), ss.68-78.

⁶⁸ Sabiha Sertel bu maddenin taslağın 4. Maddesi olduğunu söylüyor. Halbuki bu madde 1921 Anayasası'nın 4. maddesiydi. (bkz. Aybay, a.g.e., s.99).

⁶⁹ Aybay, a.g.e., s.99.

⁷⁰ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.320.

⁷¹ Muhtemelen Diyarbakır milletvekili Fevzi (Pirinççi)'yi kastediyor. (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.320).

⁷² Sabiha Sertel, s.76.

⁷³ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.324.

kullanılmaz.⁷⁴ Aşiret reisi, ilk TBMM’de birkaç mebus için kullanılan bir ifadedir. Anayasa komisyonunun ve ardından anayasa taslağı görüşülürken TBMM’deki tartışmaların ana konusu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in yetkileri ve yetkileriyle ilgili sorunlardı. Kürt etnik yapısını içinde barındıran yerel yönetime kimse dikkat çekmedi. Profesör Suna Kili’ye göre, anayasanın vilayetlerin idaresine ayrılan bölümüne ilişkin çok az tartışma yapılmıştı.⁷⁵ TBMM tartışmaları esnasında, İzmir’de Mustafa Kemal’e suikast girişiminde suç ortaklığı yaptığı iddiasıyla 1926’da idam edilecek olan⁷⁶ Sivas’lı Halis Turgut adındaki bir milletvekili vilayet konseylerinin gerçek yetkilere sahip olmadığından ve vilayetlerin kendi işlerini kendilerinin yürütmesi gerektiğinden yakındı.⁷⁷ Ancak hiçbir şey değişmedi. “Muhtariyet” terimi, yerel yönetim hükümlerinden çıkarıldı; tıpkı konsey yerine kullanılan “şura” teriminde olduğu gibi. 1921 Anayasası’nda yerel yönetim üzerine altı madde, 1924’te iki kısa maddeye düşürüldü: Madde 90 “Vilayetler, şehirler, kasabalar ve köyler tüzel kişiliklerdir” ve madde 91, “Vilayetlerin işleri, yetki genişliği ve görev ayrımı esasına göre yönetilir.”⁷⁸ Anayasa, 20 Nisan 1924’te hemen hemen oybirliği ile kabul edildi.⁷⁹

O zamanlar, Meclis’te resmi bir muhalefet yoktu. Meclis üyelerinin çoğu Mustafa Kemal tarafından seçilmişti. Ancak bu, parlamentonun feshedilmesi ve yasaların yeniden gözden geçirilmek üzere veto edilmesi gibi konularda Cumhurbaşkanı’nın yetkilerinin kısıtlanması gibi başarılı hamlelere engel olmamıştı. Cumhurbaşkanı veto yetkisinin verilmesine karşı çıkan milletvekillerinden biri ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşan Dersim milletvekili Avukat Feridun Fikri (Düşünsel) idi.⁸⁰ Daha sonra muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın üyesi oldu.⁸¹ Fakat ne o ne de bir başkası, yetkileri yerel yönetime devretme hususunda Mustafa Kemal tarafından bir yıl önce tartışılan, Kürtlerin çoğunlukta oldukları bölgelere kendi kendini yönetme hakkı verilmesi meselesini gündeme getirmemişti. Bu plan tamamen toplumsal tartışmanın dışında bırakılmıştı. Niçin böyle olmuştu?

Musul Sorunu hala çözülmemişti ve bu yüzden, en azından teoride, Kuzey Irak’ta bulunan Kürt halkının desteğini sağlama ihtiyacı hala devam etmekteydi. Fakat belirtildiği üzere, Ocak 1923’teki İzmit brifingi, Mustafa Kemal’in Musul’dan vazgeçmiş olduğunu ortaya koymuştu. Eleştirel bir tavırla, 24 Temmuz 1923’te Lozan Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Türkiye’deki Kürtlerin özerklik meselesinin geri plana atıldığı ve Türk hükümetine kendi toprakları üzerinde egemenlik kurma hakkı tanıdığı söylenebilir. Fakat bu, yasal muhalefetin ve muhalif basının Mustafa Kemal’in Kurtuluş Savaşı sırasında tanıdığı ülke nüfusunun çok etnik unsurlu yapısına hiç dikkat çekmemesini açıklamaz.

Her daim zor bir soru olan köpeğin neden havlamadığı ya da neden Kürtlerin özerklik meselesinin 1924’te Ankara ve İstanbul siyasetinin dışında bırakıldığı sorusunun cevabı, bana kalırsa önceliklerin değişmesi gerçeğidir. Mustafa Kemal için öncelik, çağdaş ve laik bir Türkiye yaratmaktır. Bunu gerçekleştirilmesi için de mutlak güce ihtiyacı vardı. Özerk vilayetlerin her türlü, özellikle de kendisi ve Türk ileri gelenlerinin geri kalmış olarak tasavvur ettiği bir bölgenin özerk yönetimi onun tasarımları için engel teşkil edebilirdi. Liberal muhalefet için öncelik, Mustafa Kemal’in yetkilerini kısıtlamaktır. Radikal sola göre, Sabiha Sertel’in de tanıklık ettiği gibi, Kürtlük ya da Kürt milliyetçiliği, ağaların, feodal aşiret reislerinin ve diğer “gericilerin” çıkarlarına hizmet ediyordu. Türk Komünist ve Marksistleri tarafından ele alınan, Lenin’in ve daha sonra Stalin’in benimsediği, yapıda ulusal fakat içerikte sosyalist olan kültürlerin gelişmesi olarak adlandırılan sahte federalizm

⁷⁴ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Dersim’den üç (s.328), Erzincan (s.329) ve Van’dan (s.343) birer milletvekilinin aşiret bağlantıları hakkında bilgi verir.

⁷⁵ Suna Kili, *Assembly on the Constitutions of 1924 and 1961*, Robert College Researcher Center (İstanbul, 1971), s.60.

⁷⁶ Feridun Kandemir, *İzmir Suikasti’nin İç yüzü*, Ekicigil Matbaası, (İstanbul,1955), Cilt I, s.107.

⁷⁷ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri* (Ankara, 1972), s.38.

⁷⁸ Aybay, s.200.

⁷⁹ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri* (Ankara, 1972), s.49.

⁸⁰ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri* (Ankara, 1972), s.37-38.

⁸¹ Mete Tunçay, *TC’de Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması* (İstanbul, 1981), s.108.

diyebileceğimiz düzenin hangi safhası olduğunu incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Fakat bu, kritik bir yıl olan 1924'teki bir faktör değildi.

1923'ten sonra Mustafa Kemal'in Kürt sorununa asıl müdahalesi, Şubat/Mart 1925'teki Kürt Şeyh Sait İsyanı döneminde oldu. Fethi (Okyar) hükümeti sıkıyönetim ilan etti ve asilere karşı askeri tedbirler aldı. Muhafız Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da hükümetin aldığı tedbirleri destekledi. Fakat Mustafa Kemal, daha sert tedbirlerin alınması gerektiğine karar verdi. İstanbul'dan güvendiği Albay İsmet (İnönü)'i çağırdı. Halk Fırkası Fethi'yi istemiyordu ve isyanı daha sert tedbirlerle bastırarak olan İsmet'i başa getirdi. İsmet İnönü'nün şedit Takrir-i Sükun Yasası, 4 Mart 1925'te, 122'ye karşı 22 oyla Meclis tarafından kabul edildiğinde, Kürt vilayetlerini temsil eden milletvekillerininin 37'si hükümete oy verirken, sadece 7'si muhalefete oy verdi.⁸²

Mustafa Kemal 7 Mart 1925'teki beyanatında isyanı, mahkeme tarafından suçlu bulunan ve amaçlarını gizlemek için din maskesi kullanan belli başlı ileri gelenlere affetti. Ayrıca yasa ve düzenin, sosyal ve ekonomik hayatın temeli olarak güvence altında olacağını beyan etti.⁸³ 1 Kasım 1925'te Meclis'in yeni oturumunun açılışında da isyanı sadece bir "*irtica hadisesi*" olarak tanımladı.

Muhafız Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı sonucunda kapatıldı. Fakat partinin lideri General Kazım Karabekir, daha 1922/23 yıllarında dinsel fanatizmin Kürtleri isyana teşvik etmek için bir araç olarak kullanıldığı görüşünü açıklamıştı. Buna ilaveten, Kürtler hakkındaki önemli hususun onların nüfusu değil, işgal ettikleri toprakların boyutu olduğunu söyleyerek, karakteristik olarak kendine özgü bir çözüm önermişti. Ona göre, Kürt şeyhlerinin yerine, İstanbul'da İlahiyat ve Hukuk fakültelerinde eğitim almış ve Kürtçe öğrenmiş aydınlar getirilmeli ve Van Gölü çevresinde yatay ve dikey olarak iki Türk geçidi kurulmalıydı. Bu sayede hükümetin askeri, siyasi ve dini açıdan Kürdistan'a egemen olmasını sağlanmalıydı.⁸⁴ Mustafa Kemal, Fethi (Okyar) ve Kazım Karabekir, Kürt ayaklanmalarıyla mücadele yöntemleri konusunda aynı fikirde değillerdi. Fakat hepsi, merkezi hükümetin emrinin ülke genelinde uygulanması gerektiğini savunuyorlardı.

Hükümet, muhalefetteki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapatmaya hazırlanırken, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki yakın dostlarından biri olan, fakat sonrasında siyasi rakibi haline gelen Rauf (Orbay)'ın bir arkadaşı, Kürtlerle olan bağlantısından dolayı polis tarafından sorgulandı. Bu arkadaşının adı Ömer Fevzi Mardin'di. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Enver Paşa tarafından İran'daki gizli görevinde Rauf'a yardım etmesi için atanan emekli bir askerdi. Ömer Fevzi Mardin, kendisini sorgulayanlara annesinin Bedirhan Paşa'nın kızı olduğunu ve bunun Kürtlerle olan tek bağlantısı olduğunu anlattı. Fakat bir asker olarak her zaman ülkede yaşayan tüm ırkları tek bir bayrak altında birleştirme amacına hizmet ettiğini söyledi.⁸⁵ Mustafa Kemal de, Kurtuluş Savaşı sırasında benzer ifadelerle konuşmuştu. Ancak zaman değişmişti.

8 Aralık 1925'te, Milli Eğitim Bakanlığı, Kürt, Çerkez ve Laz, Kürdistan ve Lazistan gibi bölücü ifadeler kullanılmasını yasaklayan bir genelge yayınladı.⁸⁶ Mustafa Kemal yeni düşüncesini, 1930'da manevi kızı Afet İnan'a yazdırdığı "Yurttaşlık İçin Medeni Bilgiler" adlı eserinde açıklamıştır. Konuyla ilgili paragrafta şöyle yazmaktadır:

Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri, Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti mürteci beyinsiz haricinde, hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntüden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu milletin fertleri de Türk toplumunun geneli ile aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka ve hukuka sahip bulunuyorlar.⁸⁷

⁸² İsmail Göldaş, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri*, (İstanbul, 1997), ss.470,491.

⁸³ ASD, IV, ss.562-3.

⁸⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.1034.

⁸⁵ Rauf Orbay (İsmet Bozdağ tarafından düzenlendi), *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım* (İstanbul, 1993), Cilt.II, s.190.

⁸⁶ Sami Özerdim, *Atatürk Devrimi Kronolojisi*, (Ankara, 1996), s.93.

⁸⁷ Nuran Tezcan (düz.), *Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri* (İstanbul, 1994), s.23.

Burada ortak etnik kökene yönelik bir ifade yoktur. Fakat aynı yıl Mustafa Kemal, sevdiği tarih kitaplardan biri olan H.G Wells'in yazdığı *Tarihin Ana Hatları*'ni anımsatan *Türk Tarihinin Anahatları* adlı eserin yayınlanmasını uygun görmüştür. Bu eser, hepsi değilse de çoğu medeniyeti Türk kökenli insanların oluşturduğunu iddia eden Türk Tarih Tezi'ni açık ve kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu iddia, Kürtlerin ataları olarak kabul ettikleri Medleri, Ahamenişleri ve Partları da içine almaktaydı.⁸⁸

Daha sonra, 14 Haziran 1934'te, İskan Kanunu,⁸⁹ ülke halkının tamamının Türk kültürü içerisinde temsilini resmi devlet politikası haline getirdi. 'Kültür' konusundaki ısrar, Türk milliyetçiliğinin temel kuramcılarında biri olan Ziya Gökalp'e kadar götürülebilir. Model, yine her zamanki gibi, Britonların, Oksitanların, Savoyardların, Flemenklerin vs. Fransız kültürü içinde temsil edildiği yer olan Fransa idi. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, geçen yüzyıl Türkçe eğitim programları uygulanmadığında Namık Kemal'i derinden etkileyen hatayı tekrarlamamakta kararlıydı. Bu kez hiçbir ihmal söz konusu olmayacaktı.

Atatürk bu politikayı reddetmedi. Aksi takdirde uygulanmasına engel olabilirdi. Fakat onun aslı gerçekleştirmek isteği büyük modernleşme projesiydi. Kanun ve düzen İsmet İnönü hükümetinin uzmanlık alanıydı ve Atatürk de bunun için ona izin verdi. Yasalar ve kurumlar değiştirildiğinde ve zorluklar ortaya çıktığında, Atatürk tekrar eden yurt gezilerine çıktı. Fakat 1919'da ziyaret edeceğine söz verdiği Diyarbakır ve Güneydoğu, yaşamının son yılına kadar yaptığı seyahatlerin dışında kaldı. Nihayet, 12 Kasım 1937'de Atatürk, yeni başbakanı Celal Bayar eşliğinde Diyarbakır'e gitmek için Ankara'dan trenle yola çıktı. Yolda 14 Kasım'da Malatya'da açılacak olan yeni dokuma fabrikasının inşaat alanını ziyaret etti. Ertesi gün, Diyarbakır Halkevi'ndeki bir konsere katıldı ve şunları söyledi: "Yirmi sene sonra, tekrar Diyarbakır'da bulunuyorum. Dünyanın en güzel ve en modern bir binası içinde, modern, nefis bir müziği dinleyerek... İnsanlığın uygar bir halkı huzurunda, bu halkevinde..."⁹⁰ Bir sonraki gün, Diyarbakır üzerinden İran ve Irak'a uzanan demiryolu inşaatının açılışını yaptı. Daha sonra kısa bir süreliğine Elaziz'de durdu. Yetkililer, bu ziyaretin öncesinde son Dersim İsyanı liderlerinin idam edildiklerinden emin olmuşlardı.⁹¹ Atatürk'ün manevi kızı askeri pilot Sabiha Gökçen, daha önce isyancılara karşı yapılan bombardımanlarda yer almıştı.

18 Kasım'da Atatürk Adana'ya vardı. Güneydoğu'daki ziyareti beş gün sürmüştü.⁹² Ancak bu ziyaret kalıcı izler bıraktı. Çünkü ziyareti sırasında, yabancı kökenli tüm kelimeler için Türkçe kökler bulan Güneş Dil Teorisi'ne uygun olarak, Diyarbakır'in adının "Diyarbakır", Elaziz adının ise "Elazığ" olması gerektiğine karar verdi. Dönüşünde Atatürk, ziyaret ettiği on bir ilin tüm halkının, zengin, güçlü ve görkemli bir Türkiye Cumhuriyeti yaratmak uğruna, günlük ihtiyaçlarının fazlasını, hiç tereddütsüz ve bir fedakarlık ruhuyla, isteyerek devlet hazinesine verdiklerini gördüğü için sevinçli olduğunu ifade etti.⁹³

Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili ve gazeteci Asım Us, günlüğünde Atatürk'ün doğu gezisi sırasında, daha sonra adı "Tunceli" olarak değiştirilen Dersim'de askeri yollar yapılmasını emrettiğini yazıyordu. Fakat dağda yaşayan insanları, doğu vilayetlerinin verimli ovalarına yerleştirmenin daha iyi olacağı gerekçesiyle, okulların inşası için dört milyon liralık ve eşkıyaların meydana getirdiği hasarın onarılması için bir milyon liralık ödeneği iptal etti.⁹⁴

⁸⁸ *Türk Tarihinin Anahatları*, 1996'da Doğu Perinçek önsözleriyle yenilenen basımı (İstanbul), s.289.

⁸⁹ 21 Haziran 1934'te *Resmi Gazete*'de yayınlanan 2510 no'lu yasa.

⁹⁰ ASD, Cilt.II, s.328.

⁹¹ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım* (İstanbul, 1990), s.46-55.

⁹² Özel Şahingiray (düz.), *Atatürk'ün Not Defteri* (Ankara, 1955), s.672-4.

⁹³ ASD, Cilt. IV, s.678-9.

⁹⁴ Asım Us, *1930- 1950 Hatıra Notları* (İstanbul, 1966), s.234. İsmet İnönü, hatıralarında, bilinenin aksine Dersim'de eğitim üzerine yoğunlaştığını ve 1950 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanlığı görevini bıraktığında Dersim'in diğer Türk vilayetlerinden daha fazla okula sahip olduğunu söyler. Son olarak da, demiryollarının Dersim sorununu çözdüğünü söylemiştir. Daha sonra bölgeyi ülkenin kalanıyla bağlamak için yollar inşa edilmişti. (İsmet İnönü, *Hatıralar* (Ankara, 1987), Cilt II, s.269.)

Özetlemek gerekirse, Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal, Türkiye'deki Müslüman nüfusunun çok etnik unsurlu karakterini özel olarak tanımış ve bunu yaparken de onların kardeşçe birliği üzerinde ısrarla durmuştur. Aynı zamanda yerel yönetimlerin etnik özgüllüğü sağlayacağına söz vermiştir. 1923'ten sonra, Müslüman etnik toplulukların şahsi özerkliği fikri, Türk siyasi gündeminin dışında kaldı. Mustafa Kemal, tüm enerjisini iktidarını sağlamlaştırmaya ve kültür devrimine ayırdı. Kürtler için çok fazla zamanı yoktu. BBC'den John Simpson'un öne sürdüğü gibi, görüşlerini değiştirerek Türklerin Türkiye'deki tek etnik grup olduğu efsanesini mi yaymıştı? Bana kalırsa bunu yapmasının tek sebebi, tarihteki herkesin Türk kökenli olduğu düşüncesiydi ve Kürtler de buna dahildi.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin Kürt vatandaşlarına karşı politikasını şekillendiren bu ideoloji, Atatürk'ten önceye dayanmaktadır. Atatürk'ün bu ideolojiye başlıca katkısı, Kurtuluş Savaşı sırasında Kürt sorununu başarılı bir şekilde yönetmek oldu. Daha sonra, modern bir ulus devleti yaratma ihtiyacı önceliği aldı. Atatürk'ün kültür devriminin, yerel özerk yönetimlere yer vermesi şöyle dursun, farklı etnik kültürlerin korunmasına engel dahi teşkil ettiği doğrudur. Fakat Türk toplumundan bu yönde ses getiren bir talep gelmedi. Bu koşullar altında Atatürk, Kürtlerin yönetimi için hükümetini görevlendirebilirdi.

Bugün Güneş Dil Teorisi ile birlikte, Türk Tarih Tezi de terkedildi. Türkiye halkının çeşitli etnik kökenleri açıkça tartışılmakla birlikte, "mozaik" kelimesi ülkenin etnik yapısını tanımlayan bir klişe haline geldi. Biz bu yüzden, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sırasında kullandığı dile ve öne sürdüğü fikirlere geri döndük. Türkiye Cumhuriyeti'nin faydacı atasının Türk tarihinin kritik döneminde söylediklerini kaydetmek ve analiz etmek bundan dolayı önemlidir.